

Քրիստինե ՆԻԿՈՂՈՍՅԱՆ

ՓՈԽԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՆԱԲ-ԴՈՍԻ «ՄԵՐ ԹԱՂԸ» ՊԱՏՄՎԱԾԱՇԱՐՈՒՄ

Գեղարվեստական գրականությունը պատկերավոր խոսք է, Նար-Դոսի բնութագրմամբ՝ պարզ, բայց գեղեցիկ շարադրանք: Նա այդ մասին գրել է. «Գեղեցկությունը կուտակված պաճուճանքի մեջ չէ, գեղեցկությունը պարզության մեջ է»¹:

«Մեր թաղը» պատմվածաշարի լեզուն և, մասնավորապես, լեզվական-ոճական միջոցներից մեկը՝ փոխաբերությունները բնութագրելու հիմքը պատմվածաշարի նովելների՝ հասարակ ժողովրդի կյանքից առած փոքր պատկերների գեղարվեստական արժեքն է, որոնց, հեղինակի խոստովանությամբ, ինքն անձամբ ականատես է եղել²:

Խավարի ու թշվառության միջավայրում մեծ չարիք են սնահավատությունն ու տգիտությունը, վայրագությունն ու կոպտությունը, հարբեցողությունն ու բարոյական անկումը: Ապշեցուցիչ ուժով են մերկացված եզոբների, ասատուրների, արտեմների աշխարհի ներքին այլասերումն ու դատարկությունը: Գրողը երբեք չի կանգնում նահապետականության պաշտպանության դիրքերում: Այդ հայեցողյամբ չեն գնահատվում երևույթները: Նար-Դոսը գեղարվեստորեն բացահայտում է, թե ինչպես այդ ամենն ուղղվում է իր՝ մարդու դեմ, ծնում բազմապիսի ողբերգություններ: Իրադարձությունների ծանրությունը Նար-Դոսի հերոսները վերապրում են մի անքննելի սարսուռով, սրտի ամենանրբին թրթռոցով, հոգու աննշմարելի տատանումներով: «Մեր թաղը» պատմվածաշարի հերոսների ցավն ու թախիծը չի սահմանափակվում փոքրիկ դժբախտությունների շրջանակում. այն վերաճում է մարդու հոգևոր աշխարհի կորստյան իրական ողբերգության: Հեռու մնալով պոռթկուն նոտաներից՝ գեղարվեստական իսկական զսպվածությամբ ու չափով Նար-Դոսն այդ թեման բացահայտում է «Մեր թաղը» պատմվածաշարի բոլոր նովելներում³:

Պատմվածաշարում յուրաքանչյուր նովել մի դրամա է, որտեղ պատկերված կյանքի իրական դրվագները, իրար լրացնելով, ներկայացնում են մի աղքատիկ կյանքի պատկեր: Ստորին խավի այս նկարագրությունն արտացոլվում է համապատասխան լեզվով, որի գեղագիտությունն արտահայտող հզոր միջոցներից մեկը փոխաբերությունն է: Փոխաբերությունը «բառի կամ բառակապակցության փոխաբերական այնպիսի գործածություն է, որի հիմքում տարբեր առարկաների և երևույթների նմանությունն է կամ համեմատական լինելը»⁴: Անտիկ աշխարհի մեծ մտածող Արիստոտելը, գնահատելով փոխաբերության դերը,

¹ Սահակյան Վ., Ներսիսյան Ռ., Գնահատանքի խոսքեր հայոց մեծերի մասին, Եր., 2005, էջ 63:

² Մարգարյան Ս., Նար-Դոս, Եր., 1973, էջ 63:

³ Տէ ու Հովհաննիսյան Գ., Նար-Դոս, Եր., 1959, էջ 15:

⁴ Պողոսյան Պ., Խոսքի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքները, գ. Բ, Եր., 1991, էջ 35:

նկատել է. «...Պոեզիայի բոլոր գեղեցկություններից միայն դա է, որ սովորել չի կարելի, այն իսկական տաղանդի նշան է, քանի որ գտնել մետաֆորներ, նշանակում է կարողանալ բնության մեջ նկատել առարկաների նմանությունը»⁵:

Երբ գործ ունենք փոխաբերական խոսքի հետ, անհրաժեշտ է ընդգծել, որ փոխաբերական բովանդակությունը մեծապես կախված է խոսողի մտադրությունից, ավելի շատ, քան բառի ավանդական նշանակությունից⁶: Թափանցել փոխաբերության խորը էության մեջ և ամբողջությամբ ընկալել նրա պատկերավորությունն անհնար կլինի առանց գործի դնելու երևակայություն և զգացումներ: Որպես հեղինակի ստեղծագործական երևակայության արդյունք՝ փոխաբերությունը գեղարվեստական խոսքին տալիս է պատկերավորություն և արտահայտչականություն: Օրինակ՝ «Ինչպես բժշկեցին» նովելում նկարագրելով այն պատկերը, թե ինչպես է Մարթային բուժելու համար գրբաց Գրիգորը թերթում «Սողոմոնի գիրք» անվանվող գրքույկը, Նար-Դոսը հերոսի մտահոգ վիճակը նկարագրելու, խոսքն ավելի պատկերավոր դարձնելու համար կիրառել է *ծանր ու բարակ թերթել* փոխաբերությունը. «Երկար ժամանակ *ծանր ու բարակ թերթելուց* հետո վերջապես կանգ առավ մի երեսի վրա և սկսեց կարդալ կամացուկ»(23)*: «Մաքուլն ուխտ գնաց» նովելում երկնքի, երկրի, ամալրոպի պատկերն ավելի դիպուկ արտահայտելու համար հեղինակն օգտագործել է շատ գեղեցիկ կառուցված փոխաբերություն, որի փոխարեն սովորական նախադասության կիրառությունը ոչինչ չէր ասի. «Երեկոյան դեմ երկինքը թխպեց, արագորեն սևացավ, հրեղեն *կայծակներն սկսեցին պատռել ամպերի կուրծքը*՝ նախ հեռավոր ու խուլ, հետո ավելի ու ավելի մոտեցող և ուժգին որոտումներով. *երկինք ու երկիր խառնվեցին իրար* փոշով ու աղբով» (13): Մեկ այլ նախադասության մեջ («Ինչպես բժշկեցին» նովելում) Մարթայի պապանձվելն ավելի շեշտակի ընդգծելու համար Նար-Դոսն օգտագործել է *լեզուն փորը գցել* փոխաբերությունը՝ «...Մարթան բոլորովին հանգստացել էր, *լեզուն փորը գցել* և իր համար կար սուս ու փուս» (22): «Մաքուլն ուխտ գնաց» նովելում մահամերձ Մաքուլի ծայրահեղ ծանր վիճակն ավելի տիպական պատկերվել է հետևյալ փոխաբերությամբ. «Եվ երկար ժամանակ անասելի վշտով նայում էր *մարդու մաշված, դեղնած դեմքին*, որի վրա *հիվանդությունը մեռելային անզգայություն էր դրոշմել*» (4):

Իր նուրբ դիտողականության և պատկերավոր մտածողության շնորհիվ հեղինակն ասելիքը ներկայացնում է ոչ թե ուղղակիորեն, այլ «շուտ տված», որով դիմացիինն ևս մտորելու, վերլուծելու հնարավորություն է ընձեռվում: Նար-Դոսի «Մեր թաղը» պատմվածաշարի «Հոպոպը» նովելի համանուն հերոսը մարմնավորում է շարունակաբար հարբող, անամոթաբար հայեոյող, ընտանիքին օր-արև չտվող, անլուրջ, արհամարհված մարդու կերպար, որի անհաշտվողական, հարձակվողական բնավորությունը, գինու գավից այն կողմ բան չտեսնելը, նորածին

⁵ Արիստոտել. Պոետիկա, Եր., 1955, էջ 202:

⁶ Ջոնսոն Մ., Փոխաբերության փիլիսոփայական տեսանկյունները, Եր., 1981, էջ 248-250:

*Այս և հաջորդիվ բոլոր օրինակները քաղված են Նար-Դոսի «Մեր թաղը». պատմվածքներ, /Մովեստական գրող հրատ., Եր., 1982/ գրքից:

երեխայով կնոջը անհավատարմության կասկած հայտնելը, անհիմն, անմիտ առիթից կատաղելը անտանելի կյանքի հետևանք են: Այս ամենի դեմ Հոպոպի գայրույթը ներկայացվում է հետևյալ կերպ. փոխանակ ասելու՝ Հոպոպը գայրացել էր, հեղինակը օգտագործում է «Աչքերը մթնեցին» (69), կամ «Հոպոպի աչքերը կրակ կտրվեցին» փոխաբերությունները (66), որով էլ խոսքը դարձել է ավելի գեղարվեստական և պատկերավոր: Կամ մեկ այլ տեղ աղմուկի դադարելը ներկայացվում է այսպես՝ «*Հոռոստոզ փողոցը* հանկարծ լռեց և *քարացավ*» (Հ, 69), կամ՝ «...Արտեմն... այնպես էր բղավել նրա վրա, որ խեղճ պառավն իսկույն *ձայնը փորն էր գցել*» (ՄՓՏ, 48):

Փոխաբերության կարևոր գործառնություններից մեկն է՝ բնութագրել անձը կամ դեպքն ավելի հասկանալի, հակիրճ և միաժամանակ հեղինակային վերաբերմունքի հատու դրսևորմամբ: Օրինակ, «Հոգուն վրա հասավ» նովելում գլխավոր հերոսի՝ Դավիթի՝ տուն գնալու ճանապարհին ուժգին քամուց քշվող մեղկ պատկերն ավելի ցայտուն ներկայացնելու նպատակով հեղինակը գրում է. «Ցուրտ *քամին ծեծում էր* նրա մազակալ երեսը» (32):

Ինչպես գիտենք, բառի՝ փոխաբերական իմաստով գործառնությունը լինում է անհատական (հեղինակային) և ժողովրդական (ընդհանրական)⁷:

Գեղարվեստական խոսքին առանձնապես վառ արտահայտչականություն են տալիս անհատական, հեղինակային փոխաբերությունները: Վերջիններս գործածվում են միայն տվյալ հեղինակի կողմից, նրա ստեղծագործական երևակայության արդյունքն են և սովորաբար հասկանալի են միայն տվյալ համատեքստում: Անհատական փոխաբերությունների գնահատման հիմնական չափանիշը թարմությունն ու արտահայտչականությունն է: Դրանց կերտմանը միաժամանակ նպաստում են ն՝ գրողի գեղարվեստական մտածողությունը, ն՝ պատկերավոր վառ երևակայությունը, ն՝ վարպետ հեղինակի անձնական փորձն ու անմիջական տպավորությունները: «Ինչպես բժշկեցին» նովելում նկարագրելու համար տարածքում ամենատարբեր մարդկանց հավաքվելը՝ Նար-Դոսը գործածել է հետևյալ ինքնատիպ փոխաբերությունը. «Պատուհանի ապակիները *ծեփվել էին հետաքրքիր դեմքերով*» (25), կամ՝ «Հոգուն վրա հասավ» նովելում վառված լապտերի աղոտանալը, մարմրելը, խավարում անփայլ լույս տարածելը հեղինակը պատկերել է այսպես. «Փողոցի անկյունում արդեն վառված *լապտերը, հողմածեծ, ծռել էր գլուխը* և նայում էր շուրջը կեղտոտ ապակիների միջից...» (32):

Նար-Դոսի «Մեր թաղը» պատմվածաշարում հատկապես հաջողված են այնպիսի փոխաբերությունները, որոնք մտովի փոքր-ինչ վերլուծական աշխատանքից հետո են ըմբռնվում և նաև դրանով հաճույք են պատճառում ընթերցողին՝ որպես անհատական ինքնատիպ զգացումի արտահայտություններ: Ահա այդպիսի մի քանի օրինակներ. «Սաքունն ուխտ գնաց» նովելում Նար-Դոսը մեռնողի սենյակում տիրող բացարձակ լռության պատկերն ավելի ազդեցիկ նկարագրել է հետևյալ փոխաբերական նախադասությամբ՝ «Ու առժամանակ խանգարված չարա-

⁷ Մելքոնյանը Ս., Ակնարկներ հայոց լեզվի ոճաբանության, Եր., 1984, էջ 98:

գուշակ ծանր լռությունը գայիս է նորից թագավորելու մեռնողի սենյակում» (16), կամ «Մն փողերի տոկոսը» նովելում Արտեմի չուխայի փեշերի՝ չուստերին կաշե-լու պատկերը նկարագրել է հետևյալ փոխաբերությամբ՝ «...նրա (Արտեմի) շալի չուխայի ծանր փեշերը ծափ էին տալիս երկարաճիտ չուստերին» (53):

Ի տարբերություն անհատական փոխաբերությունների՝ ժողովրդական փոխաբերությունները, ճիշտ է, այքի չեն ընկնում ինքնատիպությամբ, բայց պակաս արտահայտիչ չեն: Եվ դա նախ այն բանի շնորհիվ, որ դրանք, հարազատորեն արտացոլելով ժողովրդական մտածողությունը, մեծապես նպաստում են խոսքի ժողովրդայնությանը: Օրինակ՝ «Մաքուլն ուխտ գնաց» նովելում հերոսի՝ մահվան շեմին կանգնած լինելը Նար-Դոսը նկարագրել է հետևյալ փոխաբերությամբ՝ «Եվ երկար ժամանակ անասելի վշտով նայում էր մարդու մաշված, դեղնած դեմքին, որի վրա հիվանդությունը մեռելային անզգայություն էր դրոշմել» (3): Կամ՝ «Ինչպես բժշկեցին» նովելում մարդու հոգում չարի բույն դնելը հեղինակը ներկայացնում է այսպես. «Բա ասիլ չեք, էս խեղճի փորը սատանեք են մտել...» (24):

Ժողովրդական փոխաբերությունները մի առանձին արտահայտչականությամբ են օժտվում այն դեպքում, երբ դրանց մեջ առաջին պլան են մղվում համագործածական բառերը: Ինչպես բոլոր գրողների, այնպես էլ Նար-Դոսի բառապաշարի միջուկը կազմում են համագործածական բառերը: Անգամ դրանք կիրառելիս «յուրաքանչյուր հեղինակ դնում է իր ինքնուրույնությունը և անհատականացնում ազգային լեզվի բառերն ու կապակցությունները նոր գույնով: Հենց այդ անհատականությունն էլ տվյալ հեղինակի ոճն է դառնում», - նշում է Վ. Առաքելյանը⁸:

Նար-Դոսը յուրովի է գործածում համագործածական բառերը՝ դրանցից ստեղծելով գեղեցիկ փոխաբերություններ, ինչպես, օրինակ՝ «Մաքուլն ուխտ գնաց» նովելում բնության երևույթներն օժտված են փոխաբերական նշանակություններով. «Երեկոյան դեմ երկինքը թխպեց, արագորեն սևացավ, հրեղեն կայծակներն սկսեցին պատռել ամպերի կուրծքը նախ հեռավոր ու խուլ, հետո ավելի ու ավելի մոտեցող և ուժգին որոտումներով. օդը սկսեց շարժվել և ցրտել, հետո հանկարծ այնպիսի մի ուժգին փոթորիկ բարձրացավ շրխկոցով ու թրխկոցով, որ երկինք ու երկիր խառնվեցին իրար փռոցով ու աղբով» (13):

Բնության երևույթի նկարագրության համանման օրինակ կա նաև «Հոգուն վրա հասավ» նովելում, որտեղ քամու սաստկությունը ներկայացված է անձնավորված պատկերով՝ «Կատաղի քամին վժժալով ներս էր պրծնում փողոցի մի բերանից, թոցնում էր առաջին պատահած մարդու գդակը, լիզում էր գետնից աղբն ու փռչին, ծեծում էր՝ դռներն ու պատուհանները, բարձրացնում, պատուվն էր տալիս մանրավաճառի խանութի ճակատից կախված ցուցանակն ու կորչում փողոցի մյուս բերանից» (32):

«Ինչպես բժշկեցին» նովելում հերոսների հակասական և պրկված հոգեվիճակի պատկերավոր ու անչափ խոսուն արտահայտություն է հետևյալ փոխաբե-

⁸ Առաքելյան Վ., Ավ. Բասակյանի պոեզիայի բառապաշարի ոճարանական առանձնահատկությունները, Եր., 1954, էջ 47:

րությունը. «Թորոսը, Օսանը և մյուսները մի տեսակ հարցական հայացքով, կարծես խոսքը մեկ արած, լուռ նայեցին իրար երեսի, պարզեր, որ *կասկածի ու թերահավատության առաջին շողն էր* այդ, որ վայրկենապես *լուսավորեց* նրանց *խավար միտքը*» (26):

Փոխաբերությամբ հարուստ է ինչպես Նար-Դոս հեղինակի, այնպես էլ նրա հերոսների խոսքը, երբ փոխաբերությունը դառնում է կերպարի տիպականացման միջոց: «Հոպոպը» նովելի զինագործ Ասատուրն ու նրա կինը, «Մն փողերի տոկոս» -ում՝ Արտեմն ու նրա ծերացած մայրը, դրոգապան Յագորն ու Անանը «Թե ի՛նչ եղավ հետո...» նովելում, «Հոգուն վրա հասավ»-ի՝ Դավիթը, «Մաքուլն ուխտ գնաց»-ի՝ Մաքուլը ժողովրդական բառ ու բանով համեմված և հատկապես ժողովրդական լեզվամտածողությանն այնքան բնորոշ դարձվածքներով հագեցած խոսք ունեցող բարի ու չար, ազնիվ կամ ստոր բնագոյների կրողներ են, որոնցից ամեն մեկի կերպարային դիմագծի հանգուցային շտրիխներից են գրողի գործածած բազմաթիվ փոխաբերությունները. «Աղջի, ըտենց որ խոսում ես, սաղ *ջանս կրակ ա ընկնում* ախր, - ասաց նա լացակումած» (ԹԻԵ, 45), «Մի քիչ էլ մեզ խղճա է՛, *սիրտներս կրակ ես գցում*, փթոթում» (ՍՈւԳ, 10), «Ինքը ծեծել ջարդել, *մսերս զզզել* ա, հերիք չի, տղեն էլ հարբած, տրաքված էկել ա, պակասը թամամցրել» (ԹԻԵ, 44), «Քու սաբաբ ըլողի *ջանը կրակ ընկնի*, ոնց որ կրակ ա ընկել իմ ջանը: Ախր էն գիժ սրտամեռն ի՛նչ ա ուզում քեզանից, որ ըտենց *կրծում ա միտք...*» (ԹԻԵ, 44), «Հրացայտ այքերով լուռ ու անշարժ խեթում էր կնոջը, հետո ավելացրեց ծանր ու սպառնալից, - *ջանդ իմ քոր չի գալիս*» (ՀՎՀ, 37), «Բա չամաչեցի՞ ր սրա սպիտակ միրքիցը, բա էս *սուրբ միրուքը խոռվ չկենա՞քու գլխին*» (ԻԲ, 31):

Հաջողված փոխաբերություններ շատ կան նաև հեղինակային խոսքում. «Այդ հարվածների ձայնը, ներսից լսվող Մարթայի աղեկտուր աղաղակները, դուրսն ամբոխված կանանց և երեխաների դժվժոցը մի կատարյալ Սողոմ-Գոմոր էին դարձրել փողոցը» (ԻԲ, 28), «Հոպոպի այքերը կրակ կտրվեցին» (Հ, 66), «... զգում էր միայն մի բան - սիրուհու չափ տենչալի և մահվան չափ անդիմադրելի, զգում էր ծարավ, ոգելից խմիչքի անհուն ծարավ, որից լեզուն ցամաքել էր բերանում, որկորը քերվում էր, աղիքները գալարվում էին փորում» (ՀՎՀ, 32), «...ամենքն էլ իր պես պարապ էին, ամենքի գրպանումն էլ մկներ էին խաղում» (ՀՎՀ, 33), «Երեխան տմբամբացրեց զլուխը և այքերը չորս շինած հառեց թասի ջրին» (ԻԲ, 25), «Ինչ վաստակում էր, իր փորն էր ածում» (ՀՎՀ, 34):

Նար-Դոսի կողմից անհատական և ընդհանրական փոխաբերությունների վարպետ կիրառությունը «Մեր թաղը» պատմվածաշարում նպաստել է կերպարների տիպականացմանը, նրանց շրջապատող աշխարհի գունավորմանը, միջավայրի կոլորիտի ապահովմանը, այլն՝ նկարագրվող ժամանակաշրջանի իրական պատկերի ավելի ազդեցիկ և ներգործուն վերարտադրմանը:

МЕТАФОРА В ЦИКЛЕ НОВЕЛЛ НАР-ДОСА «НАШ ДВОР»

*___ Резюме ___**___ К. Никогосян ___*

Статья посвящена рассмотрению места и роли метафоры в цикле новелл Нар-Доса "Наш двор".

Нар-Дос является мастером применения индивидуальных и народных метафор как в авторской речи, так и в речи героев. Благодаря его выразительному мышлению и яркому художественному воображению, множество общеупотребляемые слова приобрели эмоциональные, смысловые и выразительные нюансы, подчеркнули художественное своеобразие замысла произведения.

Метафоры, использованные писателем в цикле новелл "Наш двор", существенно способствовали типизации образов, добавили красочности в описания окружающего героев мира, передали колорит среды. Посредством метафор писатель ярко и многогранно представил эпоху.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

*Նիկողոսյան Քրիստինե Գագիկի – Շիրակի պետական համալսարան,
E-mail: qristinenikoghosyan@mail.ru*